

Azerbaijan's position in Europe's energy security

Jalaleddin Salimi¹

Hadi Zaka Dadgostar²

Ahad rezayan³

Abstract

Achieving stable sources of oil and gas has long been one of the main concerns of European countries. Europe imports most of its energy from Russia, but due to numerous disputes with Russia, including the Ukraine issue, it is trying to reduce its dependence on Russia. In this context, attention to the transfer of energy resources from Azerbaijan has been paid much attention. Now, this research is looking for an answer to the question, what is the position of Azerbaijan in Europe's energy security, using descriptive-analytical method? The findings show that despite the fact that Azerbaijan has significant energy resources, but due to the fact that it does not have the capacity to transfer energy to the extent that it can replace Russia, the country's position in Europe's energy security cannot be considered very significant.

Key words: energy security, dependence, war in Ukraine, Azerbaijan, Russia, Europe

¹ PhD student of International Relations, Islamic Azad University, Science and Research Unit, Tehran, Iran. Jalal.salimi@gmail.com

² PhD student of International Relations, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran. H.zokadadgostar@yahoo.com

³ Post-doctorate in Future Studies, University of Tehran, Tehran, Iran.

A.rezayan@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۱۷ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۱۵

Knowledge of political interpretation

دانش تفسیر سیاسی

Vol 4, No 14, Winter 2022

سال چهارم، شماره ۱۴، زمستان ۱۴۰۱

ppt 1-23

صفحات ۲۳-۱

جایگاه آذربایجان در امنیت انرژی اروپا

جلال‌الدین سلیمی^۱

هادی ذکا دادگستر^۲

احد رضایان^۳

چکیده

دستیابی به منابع باثبات نفت و گاز از دیرباز به‌عنوان یکی از دغدغه‌های اصلی کشورهای اروپایی بوده است. اروپا عمده واردات انرژی خود را از روسیه انجام می‌دهد اما با توجه به بروز اختلافات متعدد با روسیه از جمله بر سر مسئله اوکراین تلاش دارد تا از میزان وابستگی خود به روسیه بکاهد. در این زمینه توجه به انتقال منابع انرژی از آذربایجان بسیار مورد توجه قرار گرفته است. حال این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی به دنبال پاسخ به این پرسش است که جایگاه آذربایجان در امنیت انرژی اروپا چیست؟ یافته‌ها نشان می‌دهد علی‌رغم اینکه آذربایجان دارای منابع انرژی قابل توجهی است ولی به سبب آنکه ظرفیت انتقال انرژی را به اندازه‌ای که بتواند جایگزین روسیه شود را ندارد بنابراین جایگاه این کشور در امنیت انرژی اروپا نمی‌تواند بسیار قابل توجه در نظر گرفته شود.

واژگان کلیدی: امنیت انرژی، وابستگی، جنگ اوکراین، آذربایجان، روسیه، اروپا

^۱ دانشجوی دکتری روابط بین الملل دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

Jalal.salimi@gmail.com

^۲ دانشجوی دکتری روابط بین الملل دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران

^۳ پسادکتری آینده پژوهی دانشگاه تهران، تهران، ایران.

مقدمه

مفهوم امنیت، در گذشته همواره با قدرت نظامی مورد ارزیابی قرار می‌گرفت؛ اما با وقوع تحولات گسترده در عرصه نظام بین‌الملل و پیدایش پارامترهای بدیع در این حوزه، روایت‌های تازه‌ای از مفهوم امنیت به وجود آمدند. مفهوم امنیت انرژی، مفهومی جدید در روابط بین‌الملل است. این مفهوم به وسیله مکتب کپنهاک وارد نظریه‌های روابط بین‌الملل شد. امنیت انرژی به تولید و مصرف روان انرژی اطلاق می‌شود، چنان‌چه هیچ مشکلی سر راه استخراج، تولید و حمل و نقل آن وجود نداشته باشد. در این میان اتحادیه اروپا به دلیل ذخایر و تولید اندک از یک سو و مصرف بالا از سویی دیگر، به میزان زیادی وابسته به واردات نفت خام و گاز طبیعی است. بنابراین مسئله تأمین امنیت انرژی از مهم‌ترین دغدغه‌های کشورهای اروپا به شمار می‌رود. سهم عمده‌ای از واردات نفت و گاز اروپا از طریق روسیه تأمین می‌شود که این امر و متعاقب آن، تسلط روسیه بر منابع و مسیرهای تأمین انرژی، موجب ناخرسندی اروپا و تلاش کشورهای اتحادیه اروپا جهت تنوع‌بخشی به منابع تأمین انرژی است. از همین رو نگاه راهبردی روسیه تأمین منابع انرژی از مناطقی دیگر است که در موقعیت جغرافیایی مناسبی نسبت به اروپا قرار دارد و می‌تواند در انتقال منابع انرژی به اروپا مفید باشد. از حوزه کشورهای غنی از نفت و گاز آسیای میانه و قفقاز است که پیش‌بینی‌ها در خصوص ظرفیت تولید این کشورها نشان از توان صادراتی بالای آن‌ها در دهه‌های آتی نیز دارد. در منطقه قفقاز جنوبی کشور آذربایجان دارای ذخایر قابل توجهی از نفت و گاز است؛ بنابراین تمایل اروپا به کاهش وابستگی به روسیه در حوزه انرژی و افزایش همکاری با کشور آذربایجان امر بدیهی به نظر می‌رسد. حال این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی به دنبال پاسخ به این پرسش است که جایگاه آذربایجان در امنیت انرژی اروپا چیست؟ فرضیه پژوهش این است که جایگاه آذربایجان به سبب موقعیت جغرافیایی و وجود زیرساخت‌های انتقال انرژی و همچنین وقوع جنگ روسیه علیه اوکراین در امنیت انرژی اروپا افزایش یافته است.

چارچوب مفهومی

مفهوم امنیت انرژی، مفهومی جدید در روابط بین‌الملل است. این مفهوم به وسیله مکتب کپنهاک وارد نظریه‌های روابط بین‌الملل شد. مکتب کپنهاک، چارچوب سنتی تحلیل از امنیت را دگرگون کرده و تعاریف جدیدی از امنیت ارائه می‌دهد. صاحب‌نظران این مکتب علاوه بر تهدیدات نظامی، چهار نوع دیگر از تهدیدات (سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی) را برمی‌شمارند. در چارچوب نظریات مکتب کپنهاک، عرضه کافی و باثبات انرژی برای رفاه اقتصادی کشورها که بخشی از ارزش‌های آن‌هاست، حیاتی است. در چارچوب امنیت انرژی تاکنون تعاریف متعددی ارائه شده است. کمیسیون اروپا امنیت انرژی را به‌عنوان قابلیت تضمین فراهم شدن نیازهای اساسی انرژی آینده هم به‌وسیله منابع داخلی که شرایط اقتصادی قابل قبول دارد و هم به‌وسیله تقاضای منابع قابل دسترس و باثبات خارجی تعریف می‌کند (دهشیری و همکاران، ۱۳۹۹: ۶۱).

امنیت انرژی در سال‌های اخیر به دلایل مختلف از حاشیه به متن مباحث بین‌الملل آمده و به گونه‌ای روزافزون بر اهمیت آن افزوده شده است. تردید و نگرانی جدی در توانایی تأمین انرژی از مناطق پرخطر و غیرقابل اعتماد در جهان باعث شده است تا سیاست‌گذاران همواره نگران افزایش تقاضای جهانی برای نفت، ضریب اطمینان و قیمت عرضه انرژی و انتقال آن از مسیرهای مطمئن باشند. به‌واقع امنیت انرژی به بحث و موضوع محوری و استراتژیک دوران حاضر مبدل شده است. در سال‌های اخیر، هم دولت ایالات متحده آمریکا و هم اتحادیه اروپا گفتگوهای جدی‌ای را در خصوص تهدیدهایی که ممکن است امنیت انرژی را به مخاطره بيفکنند و راه کارهای مقابله با آن، به انجام رسانده‌اند. از منظر بسیاری از کارشناسان حوزه امنیت انرژی در غرب، تفکر و تصمیم‌سازی صحیح و هم‌چنین رهبری سیاسی پویا، لازمه فائق آمدن بر این دسته از مشکلات بالقوه و هم‌چنین پاسخ‌گویی به چالش‌های عمیق امنیتی غرب در برابر مسئله انرژی است (آخوندی، ۱۳۹۶: ۸۷). امنیت انرژی به معنی امنیت نفت و گاز: چشم‌اندازهای انرژی که توسط

سازمان‌های مختلف از جمله آژانس بین‌المللی انرژی، مدیریت اطلاعات انرژی وزارت انرژی آمریکا و اوپک ارائه‌شده، نشان‌دهنده این واقعیت است که نفت و گاز هم‌چنان سهم غالب را در سبد انرژی جهان خواهند داشت. این سهم غالب حداقل تا آینده می‌تواند ۶ درصد افزایش یابد. معمولاً در بحث امنیت انرژی مباحث زیر مطرح می‌شود:

مقرون‌به‌صرفه بودن قیمت‌های قابل پرداخت: کشورهای مصرف‌کننده عمده انرژی نسبت به قیمت‌های انرژی، به‌خصوص نفت و گاز حساسیت زیادی دارند؛ چون این قیمت‌ها روی هزینه‌های تولید و رفاه خانوارهایشان اثر مستقیم و فوری می‌گذارند. قیمت‌های قابل پرداخت از دید آن‌ها قیمتی است که اقتصادشان تحمل کند و باعث رکود اقتصادی و افزایش بیکاری نشود.

در دسترس بودن دائمی انرژی: یک مسئله حیاتی برای کشورهای بزرگ صنعتی مصرف‌کننده انرژی دسترسی آسان به انرژی است؛ به‌گونه‌ای که توسعه اقتصادی و صنعتی آن‌ها با خطر وقفه روبه‌رو نشود. لازم به ذکر است که در دسترس بودن همیشگی و به‌موقع انرژی نیاز به توسعه سیستم‌های قابل‌اطمینان عرضه انرژی در کشورهای مصرف‌کننده را یادآوری می‌کند و این‌گونه نیست که هرگاه کشورهای تولیدکننده انرژی همواره و به‌موقع انرژی را عرضه کنند، امنیت انرژی این کشورها برقرار شود.

وجود ظرفیت مازاد مصرف در بازار: کشورهای بزرگ مصرف‌کننده انرژی نسبت به میزان ظرفیت مازاد تولید نفت در کشورهای تولیدکننده به‌خصوص اوپک حساسیت زیادی دارند. به نظر آن‌ها وجود ظرفیت مازاد بالای تولید باعث می‌شود که عامل روانی ترس از کمبود انرژی در بازار وجود نداشته باشد و بازار از ثبات نسبی بیشتری برخوردار باشد. علاوه بر آن وجود ظرفیت مازاد تولید نفت می‌تواند امنیت عرضه انرژی را در شرایطی که اختلالی در بخشی از عرضه نفت روی می‌دهد، تضمین کند (آخوندی، ۱۳۹۶: ۹۰-۸۹). باید در نظر داشت که مفهوم امنیت انرژی در سال ۲۰۱۴ تأکید دارد که

امنیت انرژی دیگر بر تأمین امنیت صادرات نیست، بلکه امنیت تقاضا است. بنیامین ساواکل و محققان دیگر آن را به عنوان ارائه عادلانه خدمات در دسترس، مقرون به صرفه، قابل اعتماد، کارآمد، سازگار با محیط زیست اداره کننده فعال و خدمات انرژی قابل قبول اجتماعی برای کاربران نهایی تعریف می کنند (دهشیری، ۱۳۹۹: ۱۳۴-۱۳۳). در ادامه به بحث امنیت انرژی اروپا پرداخته خواهد شد.

اروپا و امنیت انرژی

کمیسیون اروپا امنیت انرژی فراهم بودن بالوقفه فیزیکی فرآورده های انرژی در بازار به قیمتی قابل پرداخت برای تمامی مصرف کنندگان است. مشابه این تعریف مربوط به آژانس بین المللی انرژی است که امنیت انرژی را دسترسی کافی، قابل خرید و مطمئن به سوخت ها و خدمات انرژی، شامل فراهم بودن منابع کاهش وابستگی به واردات، کاهش فشار وارد بر محیط زیست، رقابت و بازار کارآمد، اتکا به منابع بومی که از نظر زیست محیطی پاک باشند و خدمات انرژی قابل خرید و تقسیم شده به شکل منصفانه می داند (ایجابی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۴۰-۱۳۹). پیش بینی می شود با توجه به مطلوبیت گاز به عنوان سوختی ارزان تر و منطبق با صنایع تولیدی تقاضای مصرف گاز در اروپا با افزایش روبرو گردد. بر اساس پیش بینی وارداتی گاز اروپا طی سال های ۲۰۰۶ تا ۲۰۳۰ به میزان ۲۳۶ میلیارد مترمکعب در سال افزایش می یابد. همچنین پیش بینی می گردد که واردات گاز اروپا تا سال ۲۰۳۰ حدود پنج تا شش برابر افزایش یابد و صادرات روسیه فقط حدود ۳۰ تا ۶۰ درصد نیاز را تأمین خواهد کرد (امینان، ۱۳۹۲: ۹۴).

روند تولید و تقاضای نفت و گاز اروپا در جدول شماره ۱ آمده است:

جدول شماره ۱: روند تولید و تقاضای نفت و گاز اروپا

روند تولید نفت خام اتحادیه اروپا در افق ۲۰۳۰ (واحد میلیون بشکه در روز)						
۲۰۳۰	۲۰۲۵	۲۰۲۰	۲۰۱۵	۲۰۱۰	سال	نفت
					تولید/تقاضا/اختلاف	
۰,۹۸	۱,۰۶	۱,۲۵	۱,۷۷	۱,۹۵	تولید نفت خام	
۱۰,۱	۱۰,۷	۱۱,۳	۱۱,۸	۱۳,۸۶	تقاضای نفت خام	
۹,۱۲	۹,۶۴	۱۰,۰۵	۱۰,۰۳	۱۱,۹	اختلاف تولید و تقاضا	

منبع: (شادی وند، ۱۳۹۱:۳۵)

بر اساس پیش‌بینی‌های مندرج در سند سبز کمیسیون اروپایی مصوب سال ۲۰۰۶ تا سال ۲۰۳۰ نیاز وارداتی اتحادیه اروپایی به انرژی‌های فسیلی از ۵۰ درصد به ۷۰ درصد افزایش پیدا خواهد کرد. در چرخه انرژی مصرفی اتحادیه اروپایی، نفت ۴۰ درصد و گاز طبیعی ۲۴ درصد نیاز مصرفی اتحادیه را تشکیل می‌دهند. هم‌اکنون این اتحادیه حدود ۷۶ درصد نفت و ۵۰ درصد گاز طبیعی خود را وارد می‌نماید. بر اساس پیش‌بینی‌های به‌عمل‌آمده توسط کمیسیون اروپایی تا سال ۲۰۳۰، نفت وارداتی اتحادیه از ۷۶ درصد به ۹۰ درصد و گاز طبیعی وارداتی از ۵۰ درصد به ۸۰ درصد افزایش خواهد یافت؛ بنابراین، برای اتحادیه اروپایی که یکی از بزرگ‌ترین بازارهای مصرف انرژی جهان است، موضوع امنیت انرژی مهم است. از این‌رو کمیسیون اروپایی، امنیت انرژی را توانایی مطمئن شدن از تأمین نیازهای آینده انرژی، هم در بخش استفاده از منابع داخلی در چارچوب ضوابط اقتصادی و سایر ذخایر استراتژیک و هم در بخش خارجی، به‌صورت دسترسی آسان و بدون

ریسک و مبادی عرضه باثبات می‌داند. در یک تعریف دیگر، به نظر باری بارتون و همکاران او، امنیت انرژی، شرایطی است که تمامی یک ملت با اکثریت آن‌ها بتوانند دسترسی مناسب به منابع انرژی باقیمت‌های متعادل داشته باشند (انصاری، ۱۳۹۷: ۹۰).

روسیه و امنیت انرژی اروپا

آمارها نشان می‌دهد که اعضای اروپا ۷,۴ میلیارد بشکه ذخیره نفت خام و ۳,۲ تریلیون مترمکعب ذخیره گاز طبیعی روی هم رفت ۰,۶ درصد از ذخایر اثبات‌شده نفت، ۲ درصد از ذخایر اثبات‌شده گاز طبیعی و ۴ درصد منابع زغال‌سنگ جهان را در اختیاردارند. بیش از ۸۰ درصد منابع گاز اروپا در سه کشور قرار دارد. نروژ دارای بالاترین میزان ذخایر با ۲,۳ تریلیون مترمکعب، هلند با ۱,۴ تریلیون مترمکعب و انگلستان با ۳۳۹ میلیارد مترمکعب است. به‌استثنای این سه کشور تمام اعضای دیگر واردکننده گاز طبیعی هستند که قسمت عمده واردات از روسیه و مابقی از نروژ و کشورهای شمال آفریقا چون الجزایر، نیجریه و لیبی است (عطایی و نظری، ۱۳۹۰: ۱۴۹-۱۴۸). اتکای اروپا به گاز طبیعی وارداتی از روسیه در سال ۲۰۲۱ نشان می‌دهد که اتحادیه اروپا به‌طور متوسط روزانه بیش از ۳۸۰ میلیون مترمکعب (میلی متر مکعب) گاز از روسیه از طریق خط لوله یا حدود ۱۴۰ میلیارد مترمکعب (میلیارد مترمکعب) در کل سال وارد کرد. همچنین حدود ۱۵ میلیارد مترمکعب به‌صورت گاز طبیعی مایع (LNG) تحویل داده شد. مجموع ۱۵۵ میلیارد مترمکعب وارداتی از روسیه حدود ۴۵ درصد از واردات گاز اتحادیه اروپا در سال ۲۰۲۱ و تقریباً ۴۰ درصد از کل مصرف گاز آن را به خود اختصاص داده است (Iea).

(2022 بر اساس بررسی شورای مشورتی گاز، مخاطرات را عمدتاً به سه دسته تقسیم کرد:

جدول شماره ۲: مخاطرات تأمین انرژی اروپا از روسیه

<p>الف) کاهش تقاضای گاز اتحادیه اروپا تا سال ۲۰۳۰ و پس از آن کاهش یابد.</p> <p>ب) سهم بازار روسیه می‌تواند تحت تأثیر رقابت سایر عرضه‌کنندگان، صنایع و منابع انرژی قرار گیرد.</p> <p>ج) اتحادیه اروپا بیش از آنکه در حال حاضر انتظار می‌رود به گاز روسیه وابسته است و تمهیدات تجاری، نظم بخش و سیاسی را به این منظور در نظر خواهد گرفت.</p>	<p>مخاطرات عرضه و تقاضای انرژی</p>
<p>الف) روسیه قادر به تأمین گاز نخواهد بود، خصوصاً با وجود قراردادهای فعلی و بلندمدت تأمین گاز، طبق ظرفیت و مقرراتی که در آن قراردادهای تعیین شده است.</p> <p>ب) انتقال گاز روسیه برحسب قراردادهای فعلی، تحت چارچوب تدوینی جدید، بیش از زمان جاری هزینه خواهد برد</p> <p>ج) شرایط زیست‌محیطی برای سرمایه‌گذاری‌های در مقیاس وسیع در حوزه صنایع گازی ناپایدار خواهد ماند و ممکن است بعضی سرمایه‌گذاری‌ها در زیرساخت عقیم بماند.</p> <p>د) زیرساخت‌های فعلی، ظرفیت نیازهای جدید اتحادیه اروپا به واردات گاز را نخواهد داشت و زیرساخت جدید به میزانی که پاسخگو باشد احداث نشده است.</p>	<p>مخاطرات زیرساخت</p>
<p>الف) سیاست‌های داخلی انرژی طرفین تحت تأثیر عوامل سیاست خارجی</p>	<p>مخاطرات</p>

<p>سیاسی</p>	<p>به دلیل بی‌ثباتی هزینه‌های اقتصادی، توسعه صنعتی و مقبولیت زیست‌محیطی گزینه‌های سیاسی گوناگون، به اندازه کافی قابل پیش‌بینی نیست.</p> <p>ب) سیاست همکاری استراتژیک اتحادیه اروپا - روسیه در حوزه انرژی نمی‌تواند در چنین محیط نامعلومی به اندازه کافی پایدار و آینده‌ساز باشد</p>
--------------	---

(دهشیری و همکاران، ۱۳۹۹:۱۳۵).

بنابراین اتحادیه اروپا در گاز، نفت و همچنین در زغال‌سنگ، وابستگی شدیدی به روسیه داشته و همیشه تلاش کرده است تا رابطه خود را با روسیه بر اساس منافع متقابل و دوستی استوار سازد. رابطه با روسیه با توجه به دراختیارداشتن یک‌سوم از ذخایر گاز دنیا برای امنیت تأمین انرژی اتحادیه اروپا اهمیت بسیاری دارد. همان‌طور که در جدول زیر آمده است آمار نشان می‌دهد که برخی از اعضای اتحادیه تا صد درصد گاز مصرفی خود را از روسیه وارد می‌کنند بدیهی است که این وابستگی شدید برای اتحادیه اروپا خوشایند نیست و این اتحادیه در پی آن است که به متنوع سازی منابع انرژی، خود را از این وابستگی فلج‌کننده نجات دهد؛ بسیاری از پیش‌بینی‌ها حاکی از آن است که از سال ۲۰۳۰ به بعد اتحادیه اروپا مجبور به واردات بیش از ۷۰ درصد انرژی خود خواهد بود و این امر همانند آسیب‌پذیری آن در رقابت‌های جهانی است و سیاست رهبران اروپا را در تبدیل شدن به یکی از بلوک‌های مهم و تأثیرگذار در جهان چندقطبی با تردید روبه‌رو خواهد ساخت این عامل به همراه تحریم نفتی و گازی روسیه در سال ۲۰۰۶ به دلیل اختلاف‌های قیمت‌گذاری انرژی با اوکراین، اعتبار روسیه را خدشه‌دار کرد. به دنبال آن، روسیه صدور انرژی به همسایگان غربی خویش از راه اوکراین را متوقف کرد، در نتیجه هزینه‌های تأمین انرژی به اتحادیه اروپا افزایش یافت (سازمند و شمس، ۱۳۹۴:۲۷۸).

جدول وابستگی کشورهای اروپایی به واردات انرژی از روسیه

کشور	بهره‌آزاد روسیه انرژی	درصد وابستگی به روسیه	کشور	بهره‌آزاد روسیه انرژی	درصد وابستگی به روسیه
اتریش	۱۲/۸ درصد	۵۲/۲ درصد	ایتالیا	۷/۵ درصد	۱۹/۸ درصد
بلژیک	۱۰/۹ درصد	۴۲/۲ درصد	لاتویا	۳۶ درصد	۱۰۰ درصد
بلغارستان	۱۴/۶ درصد	۱۰۰ درصد	لیتوانی	۵۰ درصد	۱۰۰ درصد
کرواسی	۹/۴ درصد	۳۷/۱ درصد	لوکزامبورگ	۶/۱ درصد	۳۷/۹ درصد
قبرس	۰ درصد	۰ درصد	مالت	۰ درصد	۰ درصد
چک	۱۴/۲ درصد	۸۵/۵ درصد	هلند	۳/۱ درصد	۵/۸ درصد
دانمارک	۰ درصد	۰ درصد	لهستان	۸/۳ درصد	۵۴/۲ درصد
استونی	۱۰ درصد	۱۰۰ درصد	پرتغال	۰ درصد	۰ درصد
فنلاند	۱۰/۴ درصد	۱۰۰ درصد	رومانی	۸/۸ درصد	۲۴/۲ درصد
فرانسه	۳/۷ درصد	۱۷/۳ درصد	اسلواکی	۳۰/۳ درصد	۶۲/۳ درصد
آلمان	۸/۷ درصد	۳۹/۹ درصد	اسپانیا	۶/۲ درصد	۵۷/۴ درصد
یونان	۷/۲ درصد	۵۴/۸ درصد	اسپانیا	۰ درصد	۰ درصد
مجارستان	۱۹/۷ درصد	۴۹/۵ درصد	سوئد	۱/۹ درصد	۱۰۰ درصد
ایرلند	۰ درصد	۰ درصد	الکستان	۰ درصد	۰ درصد

منبع: (خواجه، ۱۳۹۵: ۹۰)

بنابراین متغیر روسیه نقش مهمی در بسط روابط اتحادیه اروپا با آذربایجان داشته است. قرار گرفتن قطب مصرف‌کننده گاز دنیا (اتحادیه اروپا) در مجاورت قطب تولیدکننده دنیا (روسیه) به‌خودی‌خود اتحادیه اروپا را در وضعیت شکننده و آسیب‌پذیری قرار داده است. از سوی دیگر سابقه استفاده‌های سیاسی روسیه از ابزار انرژی نیز بر دشوارتر شدن وضعیت اتحادیه اروپا تأثیر داشته است. مطابق تحقیقی که آژانس تحقیقاتی وزارت دفاع سوئد انجام داده است، روسیه بین سال‌های ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۶، ۵۵ بار از اهرم انرژی برای دستیابی به اهداف سیاسی خود استفاده کرده است. مجموع این شرایط اتحادیه اروپا را مجاب کرده است تا در راستای افزایش امنیت انرژی، دیپلماسی خود را متوجه افزایش روابط با کشورهای کند که بتوانند آسیب‌پذیری مذکور را کاهش دهند که جمهوری آذربایجان، به دلیل ظرفیت‌های بالا

در حوزه انرژی و نیز مجاورت جغرافیایی آن با اتحادیه، یکی از بهترین کشورها در این زمینه است. (رضاپور و هدایتی شهیدانی، ۱۳۹۹: ۱۷۲).

نقش آذربایجان در امنیت انرژی اروپا

در ادامه به نقش آذربایجان در امنیت انرژی اروپا که متأثر از سه عامل موقعیت ژئوپلیتیک و نزدیکی به اروپا، وجود زیرساخت‌های انتقال انرژی و تأثیر جنگ اوکراین بر جایگاه آذربایجان پرداخته خواهد شد

۱- موقعیت ژئوپلیتیک و نزدیکی به اروپا

همان‌طور که گفته شد از اواسط دهه ۲۰۰۰ در نتیجه افزایش تقاضای اروپا به گاز و افزایش واردات آن از روسیه، غرب را به فکر تأمین انرژی گاز از منابع و مسیرهای دیگر انداخت. افزایش وابستگی به منابع انرژی روسیه باعث شد که سیاست‌گذاران اروپایی در سال ۲۰۰۷ برنامه عمل همبستگی و امنیتی را توسعه دهند. این برنامه بر آزادسازی بازار انرژی اتحادیه اروپا و تنوع تأمین انرژی تمرکز می‌کند. به دنبال اتخاذ برنامه عمل همبستگی و امنیتی، خط لوله ناباکو مطرح شد. ناباکو به‌عنوان پروژه اصلی از سال ۲۰۰۲ برنامه‌ریزی شده است. این خط لوله ۳۹۰۰ کیلومتر طول دارد و از ترکیه به اتریش (از طریق بلغارستان، رومانی و لهستان) منتقل می‌شود (آجیلی و بهادر خانی، ۱۳۹۳: ۱۴۶).

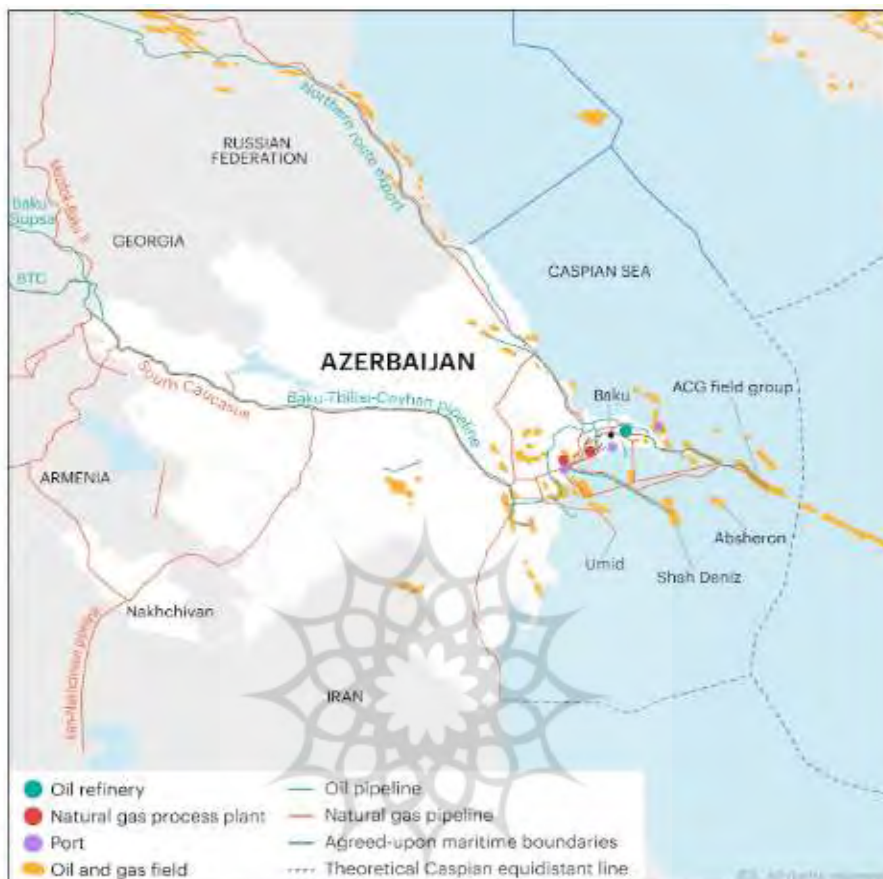
حضور پرنقش شرکت گاز پروم و فقدان قواعد بازارهای رقابتی در بازار انرژی روسیه تلاش برای احداث خطوط لوله گاز و نفت از منابع حوزه دریای خزر و کشورهای خاورمیانه را بیش‌ازپیش برای اروپا ضروری ساخته است. تنوع بخشیدن به منابع عرضه انرژی و کاهش نقش روسیه در بازارهای انرژی اروپا از سیاست‌های مورد تأکید اتحادیه اروپا است (حیدری، ۱۳۸۸: ۲۶). آذربایجان به‌عنوان یکی از کشورهای سه‌گانه قفقاز جنوبی دارای منابع عظیم نفت است در همین راستا چهار حوزه نفتی مهم در دریای خزر

نزدیک به آذربایجان شناسایی شده است: گونشلی، چراغ، آذری و کاپاز. جمهوری آذربایجان قصد دارد با کشف میدان‌های جدید گازی صادرات خود را از ۲۰ میلیارد مترمکعب در سال ۲۰۲۰ تا ۴۰ و ۶۰ میلیارد مترمکعب افزایش دهد بر اساس آمار ذخایر گاز طبیعی جمهوری آذربایجان ۹۱/۹ میلیارد مترمکعب بوده است. پیش‌بینی می‌شود که در طولانی مدت، تولید نفت خام جمهوری آذربایجان در حدود ۸۵۰,۰۰۰ برسد باید در نظر داشت که قرار گرفتن آذربایجان در یک موقعیت ژئوپلیتیک مناسب و شرایط استراتژیکی مهم در قفقاز جنوبی باعث شده که این کشور برای غرب بسیار مهم تلقی گردد درگیری آذربایجان و ارمنستان بر سر قره‌باغ باعث گردید تا دولت جمهوری نوپای آذربایجان با گرایش به طرف غرب با طرح عدم وابستگی به انرژی روسیه توسط اروپا نیز آذربایجان در مرکز توجه غرب قرار گرفته است منابع نفتی گسترده آذربایجان و موقعیت جغرافیایی آن که به نوعی کریدور طبیعی شرقی - غربی برای انتقال منابع انرژی موجود در دریای خزر و آسیای میانه است، تبدیل به یکی از انگیزه‌های اساسی اروپا برای شکل دادن و گسترش رابطه‌اش با آذربایجان شد (رضا پور و هدایتی شهیدانی، ۱۳۹۹:۱۶۴).

۲- وجود زیرساخت‌های انتقال انرژی

آذربایجان دارای سه خط لوله صادرات نفت خام است. حدود ۸۰ درصد نفت این کشور از طریق خط لوله باکو - تفلیس - جیهان (BTC) صادر می‌شود که در سال ۲۰۰۶ شروع به کار کرد و ظرفیت ۱,۲ میلیون بشکه در روز دارد. نفت خام تولیدشده در میدان ACG و همچنین میعانات تولیدشده در شاه دنیز را از ترمینال سنگچال در نزدیکی باکو از طریق گرجستان به بندر جیهان در دریای مدیترانه در ترکیه منتقل می‌کند. از آنجا نفت با تانکر به بازارهای جهانی ارسال می‌شود. خط لوله BTC ۱۷۶۸ کیلومتر طول دارد که ۴۴۳ کیلومتر در آذربایجان، ۲۴۹ کیلومتر در گرجستان و ۱۰۷۶ کیلومتر در ترکیه است. از آنجایی که ظرفیت آزاد فراوانی دارد، مقداری نفت ترکمنستان و قزاق را نیز حمل می‌کند خط لوله

باکو-نووروسیسک از پایانه سنگاچال در دریای خزر تا پایانه نووروسیسک در دریای سیاه در روسیه ادامه دارد. طول آن ۱۳۳۰ کیلومتر با ظرفیت ۱۰۵۰۰۰ بشکه در روز (b/d) است و از سال ۱۹۹۶ شروع به کار کرده است. سوکار بخش آذربایجان و ترانس نفت بخش روسیه را اداره می‌کند. علیرغم پیشنهادهای برای افزایش ظرفیت خط لوله که با افزایش تولید در دریای خزر، یک عامل کلیدی در حمل و نقل خواهد بود، عملیات این خط لوله در سال ۲۰۱۴ متوقف شد و در سال ۲۰۱۵ در سطوح بارگیری پایین تر از سر گرفته شد. خط لوله باکو- سوپسا نفت خام را از میداین نفتی دریایی در دریای خزر به سوپسا، گرجستان، در دریای سیاه منتقل می‌کند و از آنجا از طریق نفت کش‌ها به بازارهای اروپایی ادامه می‌دهد. طول آن ۸۳۳ کیلومتر با ظرفیت ۱۴۵۰۰۰ بشکه در روز است و از سال ۱۹۹۹ به بهره‌برداری رسیده است. آذربایجان در سال ۲۰۰۷ با راه‌اندازی میدان عظیم گاز طبیعی و میعانات گازی شاه دنیز به صادرکننده خالص گاز طبیعی تبدیل شد. قبل از آن از روسیه گاز وارد می‌کرد. این کشور دارای دو خط لوله اصلی صادرات گاز است. بزرگ‌ترین خط لوله قفقاز جنوبی (SCP) است که گاز را از میدان شاه دنیز از طریق گرجستان به ترکیه به موازات خط لوله نفت خام BTC منتقل می‌کند. SCP دارای ۶۹۳ کیلومتر طول (۴۴۳ کیلومتر در آذربایجان و ۲۵۰ کیلومتر در گرجستان) و ظرفیت ۷ میلیارد مترمربع است. دومین خط لوله صادراتی حاجیگابول - مزدوک است که تا سال ۲۰۰۷ گاز طبیعی را از روسیه به آذربایجان منتقل می‌کرد تا زمانی که توافق بین سوکار و گازپروم اجازه داد جریان خط لوله معکوس شود و صادرات گاز به روسیه در سال ۲۰۱۰ آغاز شد. این خط لوله ظرفیت سالانه دارد. از ۱۰ میلیارد مترمربع ۶۸۰ کیلومتر طول دارد که ۲۰۰ کیلومتر آن در خاک آذربایجان است. اپراتورهای این خط لوله سوکار و گازپروم روسیه هستند (Iea, Energy security, 2019).

منبع: (Iea, Energy security, 2019)

در حالی که کارشناسان نفتی اروپایی معتقدند که این اتحادیه باید روش‌های مختلف و مطمئنی را جهت حمایت از توسعه و منابع هیدروکربنی منطقه دریای خزر و بهبود دسترسی به این منابع در پیش گیرد که در این راستا می‌توان به حمایت از توسعه زیرساخت‌های انرژی و تجارت و اتخاذ سیاست‌های سرمایه‌گذاری فعال در منطقه دریای خزر اشاره کرد باید در نظر گرفت که اجرایی شدن این استراتژی انرژی اروپا با موانعی جدی روبه‌رو است؛ چراکه دیگر کشورهای رقیب به‌ویژه روسیه و چین نیز از قدرت‌های

منطقه در این زمینه هستند. شرکت‌های اروپایی سهام قابل توجهی از خطوط لوله موجود انتقال نفت و گاز را در اختیار دارند. در حال حاضر شش خط لوله اصلی گاز طبیعی، جهت انتقال و صادرات نفت و گاز کشورهای حوزه دریای خزر به بازارهای جهانی فعال هستند که از این تعداد، پنج خط لوله نفت و خام و دو خط لوله گاز طبیعی به‌طور مستقیم و غیرمستقیم به سمت بازارهای اروپا احداث شده‌اند. با این وجود هنوز هم ۵۱ درصد از ظرفیت خطوط لوله نفت خام و ۴۲ درصد ظرفیت خطوط انتقال گاز طبیعی تحت کنترل روسیه است. خطوط لوله BTC, CPC به ۱ میلیون بشکه در روز، از مهم‌ترین خطوط لوله انتقال نفت کشورهای منطقه حاشیه خزر به شمار / ظرفیت ۹۴ می‌روند. شرکت‌های اروپایی Shell, ENI, BG به همراه شرکت‌های آمریکایی Exxonmobil, Chevron در ۹۱ درصد سهام خط لوله / مجموع ۱ cpc و شرکت‌های total, Conocophilips, statoilhydro, ENI, BP به همراه شرکت‌های آمریکایی chevron 11 درصد سهام خط لوله گاز طبیعی باکو تفلیس در مجموع ۱ ارزروم که به‌عنوان فاز اول انتقال گاز کشورهای حوزه دریای خزر به اروپا به شمار می‌رود را در اختیار دارند. ظرفیت این خطوط لوله در صورت اجرا شدن پروژه مکمل از ۲۱ به ۱۱ میلیارد مترمکعب در سال افزایش خواهد یافت. علاوه بر این خطوط لوله موجود، شرکت‌های اروپایی پروژه‌هایی جدیدی نیز به‌منظور افزایش ظرفیت انتقال از کشورهای این منطقه تعریف کرده‌اند که از آن جمله می‌توان به خطوط گاز طبیعی ترانس کاسپین و ناباکو اشاره کرد. خط لوله ترانس کاسپین که ترکمنستان را با ذخایر قابل توجه گاز طبیعی‌اش از طریق بستر دریا به آذربایجان و خط لوله گاز طبیعی باکو تفلیس ارزروم متصل خواهد کرد، مهم‌ترین مرحله از پروژه انتقال گاز کشورهای حوزه خزر به اروپا به شمار می‌رود. خط لوله گاز طبیعی ناباکو به ظرفیت نهایی ۹۲ میلیارد مترمکعب که توانایی انتقال گاز طبیعی کشورهای عراق و ایران را دارد نیز از ترکیه تا مراکز مصرف عمده اروپا امتداد خواهد یافت البته درحالی‌که این طرح‌های به‌شدت از جانب اتحادیه حمایت می‌شوند،

روسیه در جهت منتفی کردن این طرح‌ها مستقل اقدام کرده که از آن جمله می‌توان به خط لوله Blue stream از روسیه به ترکیه و خطوط لوله South stream از طریق بستر دریای سیاه اشاره نمود (عظیمیان، ۱۳۹۲: ۵۶-۵۵).

باید گفت کمیسیون اروپا در حال تسریع روند تنوع‌بخشی است و به گفته مقامات اتحادیه اروپا حدود پنجاه میلیارد مترمکعب در سال از منابع جدید گاز طبیعی مایع (LNG)، ده میلیارد مترمکعب از طریق خطوط لوله از سایر تأمین‌کنندگان و بیست میلیارد مترمکعب از ظرفیت جدید انرژی باد تأمین می‌شود که تقاضا برای نیروگاه‌های گازی را کاهش می‌دهد. در این راستا، اروپا به دنبال منابع جایگزین و قابل اعتماد گاز طبیعی است. اتحادیه اروپا قبلاً با شرکای انرژی مانند قطر، ایالات متحده، نیجریه، مصر و آذربایجان در مورد افزایش عرضه گاز طبیعی در صورت قطع تحویل گاز مسکو صحبت کرده است. این کشورها پتانسیل حمایت از امنیت انرژی اروپا را با افزایش عرضه گاز طبیعی به این قاره دارند. آذربایجان خود را به عنوان یک شریک انرژی قابل اعتماد برای اروپا ثابت کرده است. یک پروژه مهم انرژی بین منطقه‌ای، کریدور گاز جنوبی (SGC)، نهایی شده است. در مرحله اولیه، SGC قرار بود حدود میلیارد مترمکعب به ترکیه و ده میلیارد مترمکعب به اروپا تحویل دهد. با این حال، این پروژه همچنین با ظرفیت توسعه بالقوه ساخته شده است که می‌تواند به سی و یک میلیارد مترمکعب در پروژه توسعه خط لوله قفقاز جنوبی و خط لوله گاز طبیعی ترانس آناتولی و تا بیست میلیارد متر در خط لوله ترانس آدریاتیک افزایش یابد. دو برابر شدن ظرفیت راهرو آذربایجان با استفاده از ذخایر گاز خود در دریای خزر و همچنین دسترسی به منابع گاز طبیعی از ترکمنستان و ایران پتانسیل افزایش صادرات گاز به اروپا را دارد (Aircenter, 2022).

۳- تأثیر جنگ اوکراین بر جایگاه آذربایجان

طبیعتاً تشدید تنش‌ها بین غرب و روسیه می‌تواند به بخش انرژی اروپا ضربه بزند. پس از تحریم‌های آمریکا علیه انرژی روسیه و تصمیم دولت آلمان برای توقف خط لوله گاز نورد استریم ۲ در واکنش به حمله روسیه به اوکراین، مصرف‌کنندگان اروپایی انرژی باقیمت بالای انرژی مواجه شدند. قیمت گاز طبیعی در شمال غربی اروپا به رکورد بیش از ۳۰۰ یورو در هر مگاوات ساعت رسید. بر اساس برآوردهای تحقیقاتی ریسناد انرژی، جنگ بین اوکراین و روسیه می‌تواند تا ۱۵۵ میلیارد مترمکعب (میلیارد مترمکعب) واردات گاز طبیعی به اروپا را کاهش دهد که حدود ۳۰ درصد از تقاضای سالانه گاز طبیعی اروپای غربی است. این یک مسئله بزرگ برای اروپا است و بحران کنونی سؤالات بسیار مهمی را در مورد چگونگی کاهش وابستگی به گاز طبیعی روسیه در آینده نزدیک ایجاد می‌کند (Aircenter, 2022). سال ۲۰۲۱، آذربایجان حدود ۸ میلیارد مترمکعب گاز طبیعی را از طریق خطوط لوله‌ای که از گرجستان و ترکیه عبور می‌کند، به اروپا رسانده است. طبیعتاً ۱۲ میلیارد مترمکعب گازی که آذربایجان وعده داده است برای جایگزینی ۱۵۵ میلیارد مترمکعب وارداتی سالانه از روسیه که نزدیک به ۴۰ درصد از نیاز این کشور را تأمین می‌کند، کافی نخواهد بود. اروپا همچنین باید از کشورهای دیگر مانند آمریکا، قطر، نروژ یا الجزایر گاز وارد کند (Musulmansenfrance, 2022).

گفتنی است که طبق توافق انتظار می‌رود این کشور صادرات گاز خود به اتحادیه اروپا را در چارچوب کریدور گاز جنوبی تا سال ۲۰۲۷ به ۲۰ میلیارد مترمکعب و تا سال ۲۰۲۳ به ۱۲ میلیارد مترمکعب افزایش دهد درحالی‌که توافق بین آذربایجان و اتحادیه اروپا تأثیر مهمی بر همکاری انرژی خواهد داشت، اما در درجه اول یک توافق سیاسی بوده است. درنهایت دو هدف اصلی را دنبال می‌کند. اول کاهش حوزه نفوذ و کنترل روسیه در آذربایجان است. دوم، کاهش وابستگی انرژی اروپا به روسیه است؛ اما دستیابی به این

هدف اخیر بدون سرمایه‌گذاری قابل توجه دشوار خواهد بود و این موضوع مهم در بیانیه مطبوعاتی هیچ‌یک از طرفین مورد اشاره قرار نگرفت. برخی کارشناسان معتقدند آذربایجان می‌تواند به سادگی از روسیه گاز بخرد و به اروپا بفروشد؛ اما در چارچوب تحریم‌های فعلی این امکان وجود ندارد. حتی اگر این امر در آینده امکان‌پذیر شود، نیاز به بازسازی خط لوله گاز مزدوک-حاجیگابول موجود بین روسیه و آذربایجان است که حداکثر ظرفیت انتقال ۱۰ میلیارد مترمکعب را دارد (Blogs.lse.ac.uk, 2022).

جمع بندی

امروزه امنیت انرژی یکی از کلیدهای مهم پایداری رشد و توسعه اقتصاد جهانی و کشورهای اروپایی است و هرگونه اختلال فیزیکی در عرصه و یا تغییر عمده در قیمت‌ها به‌طورجدی فعالیت‌های اقتصادی جهان را تحت تأثیر قرار می‌دهد و برای توسعه پایدار اقتصاد جهانی یک تعادل مناسب بین عرضه و تقاضای انرژی، امنیت انرژی را با مشکل مواجه می‌نماید.

کشورهای اروپایی به سبب وابستگی به روسیه با سیاست‌های ایزاری روسیه از انرژی روبرو شدند بنابراین در راستای تنوع‌بخشی به واردات انرژی از آذربایجان به سبب دارا بودن منابع نفت و گاز استقبال کردند باید گفت اتحادیه اروپا برای غلبه بر مشکل اساسی و امنیتی و وابستگی روزافزون بر واردات انرژی از روسیه از منابع آذربایجان به‌عنوان عاملی در جهت خنثی‌سازی سیاست‌های روسیه با اهرم انرژی می‌نگرد. باین‌حال آذربایجان به سه دلیل می‌تواند یک انتخاب برگزیده برای روسیه باشد. نخست آنکه آذربایجان دارای موقعیت جغرافیایی مناسب به سبب استخراج و انتقال انرژی به اروپا است و دوم اینکه آذربایجان دارای زیرساخت‌های ولوله‌های متعدد انتقال انرژی است و سوم آنکه جنگ اوکراین و تصمیم اروپا برای تنبیه روسیه از طریق کاهش واردات انرژی موجب اهمیت بیش‌ازپیش آذربایجان در محافل فکری و سیاسی اروپا شده است. به عبارتی تحریم‌های روسیه موجب شد تا اروپاییان به تقویت نگاه استراتژیک برای کاهش وابستگی به انرژی روسیه به‌اتفاق نظر برسند.

هرچند آذربایجان اهمیت خود را ارتقا داده است باین‌حال ظرفیت‌های انتقال انرژی آذربایجان نمی‌تواند جایگزین کامل روسیه شود و مهم‌ترین مانع سرمایه‌گذاری عظیم

اروپاییان در ذخایر آذربایجان است. این مسئله سبب شده است که اروپاییان به جز آذربایجان دنبال واردات انرژی از آفریقا و دیگر نقاط جهان باشند و همچنین طیف گسترده‌ای از اقدامات صرف جویی در مصرف انرژی، یافتن منابع جایگزین نفت و گاز، سازوکارهای سیاسی و حقوقی تا تدابیر نظامی و امنیتی را در پیش بگیرند.

منابع

- دهشیری، محمدرضا؛ کاظمی، علیرضا؛ سورتچی، محمدرضا (۱۳۹۹)، سیاست‌های امنیت انرژی اتحادیه اروپا، فصلنامه دانش تفسیر سیاسی، سال دوم، شماره ۳، بهار ۱۳۹۹، صص ۱۴۱-۱۱۹
- شادی وند، قادر (۱۳۹۱)، رویکرد اتحادیه اروپا در قبال ذخایر نفت خام و گاز طبیعی آسیای میانه و قفقاز؛ فرصت‌ها و چالش‌های پیشروی ایران، ماهنامه اکتشاف و تولید، شماره ۹۸، بهمن‌ماه ۱۳۹۱، صص ۴۰-۳۴
- امینیان، بهادر (۱۳۹۲)، ژئوپلیتیک انرژی: اتحادیه اروپا و امنیت انرژی، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال نهم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۲، صص ۱۰۷-۸۲
- آجیلی، هادی؛ بهادر خانی، محمدرضا (۱۳۹۳)، اقتصاد سیاسی خطوط لوله انرژی در آسیای مرکزی و قفقاز، پژوهش‌های راهبردی سیاست، پاییز ۱۳۹۳، شماره ۱۰، صص ۱۵۶-۱۲۹
- سازمند، بهاره؛ شمس، سعیده (۱۳۹۴)، جایگاه منابع انرژی دریای خزر در راهبرد آسیای مرکزی و قفقازی اتحادیه اروپا، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۸، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۴، صص ۲۷۳-۲۸۷
- رضاپور، دانیال؛ هدایتی شهیدانی، مهدی (۱۳۹۹)، دیپلماسی انرژی اتحادیه اروپا در قبال جمهوری آذربایجان: اهداف و دستاوردها، فصلنامه رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، دوره ۱۲، شماره ۲ (پیاپی ۶۴)، صص ۱۷۸-۱۵۱
- آخوندی، محمدرضا (۱۳۹۶)، بررسی نقش امنیت انرژی در سیاست‌های اتحادیه اروپا و ایالات متحده آمریکا در منطقه خلیج فارس از ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۶، پایان‌نامه ارشد دانشگاه تبریز، استاد راهنما: فرامرز تقی‌لو

انصاری، محمدحسین (۱۳۹۷)، پیامدهای استراتژیک انقلاب شیل برای اروپا ۲۰۰۵ -

۲۰۱۷، پایان‌نامه ارشد علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبایی، استاد راهنما: مجید رضا

مؤمنی

خواجه، الهام (۱۳۹۵)، تأثیر بحران اوکراین ۲۰۱۴ بر روابط انرژی روسیه و اتحادیه اروپا،

پایان‌نامه ارشد علامه طباطبایی، استاد راهنما: هادی آجیلی

عظیمیان، سهیلا (۱۳۹۲)، تأثیر راهبرد انرژی روسیه بر نوه تأمین نیازهای انرژی کشورهای

اروپایی، پایان‌نامه ارشد دانشگاه خوارزمی، استاد راهنما: محمدولی مدرس

Aircenter. (2022). Retrieved from Azerbaijan can help Europe bolster its energy security: <https://aircenter.az/en/single/azerbaijan-can-help-europe-bolster-its-energy-security-892>

iea. (2019). Retrieved from Energy security: <https://www.iea.org/reports/azerbaijan-energy-profile/energy-security>

iea. (2022, march). Retrieved from A 10-Point Plan to Reduce the European Union's Reliance on Russian Natural Gas: <https://www.iea.org/reports/a-10-point-plan-to-reduce-the-european-unions-reliance-on-russian-natural-gas>

Musulmansenfrance. (2022). Retrieved from WAR IN UKRAINE AND ENERGY CRISIS: AZERBAIJAN TO THE RESCUE OF EUROPE: <https://musulmansenfrance.fr/energy-crisis-azertbajan-to-the-rescue-of-europe/>